

Colloquium 2(42)/2021
ISSN 2081-3813, e-ISSN 2658-0365
CC BY-NC-ND.4.0
DOI: <http://doi.org/10.34813/15coll2021>

WYBRANE ASPEKTY DZIAŁALNOŚCI POLSKIEGO ATTACHÉ MORSKIEGO PRZY POSELSTWIE RP W SZTOKHOLMIE W POCZĄTKOWYM OKRESIE II WOJNY ŚWIATOWEJ (1939–1940) – PRZYCZYNEK DO DYSKUSJI

**Selected Aspects of the Activity of the Polish Maritime Attaché at the Polish
Legation in Stockholm in the Initial Period of World War II (1939–1940) –
Contribution to the Discussion**

Tomasz Landmann
Międzynarodowa Wyższa Szkoła Logistyki i Transportu we Wrocławiu
e-mail: t.landmann@wp.pl
ORCID 0000-0002-9753-9373

Streszczenie

W artykule podjęto próbę przedstawienia wybranych aspektów oraz dziedzin zainteresowania, czy też aktywności, polskiego attaché morskiego przy Poselstwie RP w Sztokholmie w latach 1939–1940. Świadczą one w pewnej mierze o przedmiotach zainteresowania polskiego rządu emigracyjnego w początkowym okresie po wybuchu II wojny światowej.

Przedstawiając argumenty w obrębie poruszonej problematyki, autor skupił się na analizie literatury naukowej oraz materiałów archiwalnych z Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie. Wzmiankowano także na temat zagadnień zawartych w materiałach archiwalnych z Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce, a także Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

Na podstawie przedstawionych argumentów można stwierdzić, że funkcjonowanie polskiego attaché morskiego w Sztokholmie stanowiło przejaw aktywności rządu RP na uchodźstwie w rozpoznaniu sytuacji wewnętrznej oraz otoczenia międzynarodowego neutralnej Szwecji. Istotne znaczenie miało także zabezpieczenie polskich interesów w związku z internowaniem w Szwecji okrętów podwodnych „Sęp”, „Żbik” oraz „Rys”.

Słowa kluczowe: attaché morski, internowanie, Polska, Szwecja.

Abstract

The article attempts to present selected aspects and areas of interest or activity of the Polish maritime attaché at the Polish Legation in Stockholm in the years 1939–1940. They testify to some extent to the focus of the attention of the Polish government in exile in the initial period after the outbreak of World War II.

The article attempts to present selected aspects and areas of interest or activity of the Polish maritime attaché at the Polish Legation in Stockholm in the years 1939–1940. They testify to some extent to the focus of the attention of the Polish government in exile in the initial period after the outbreak of World War II.

The author concentrated on the analysis of scientific literature and archival materials from the Archives of the Polish Institute and Sikorski Museum in London, to raise arguments within the discussed subject-matter. The issues contained in the archival materials from the Archives of the Józef Piłsudski Institute in America, and the Central Archives of Modern Records in Warsaw were also mentioned.

Given the arguments advanced, it can be concluded that the functioning of the Polish maritime attaché in Stockholm was a manifestation of the Polish government's activity in exile in recognizing the internal situation and international environment of neutral Sweden. Moreover, it proved imperative to secure Polish interests concerning the internment of the submarines ORP "Sęp", ORP "Żbik", and ORP "Ryś" in Sweden.

Keywords: maritime attaché, internment, Poland, Sweden.

Zarys wybranej problematyki

Celem przyjętym w artykule jest wskazanie na wybrane aspekty i dziedziny aktywności polskiego attaché morskiego przy Poselstwie RP w Sztokholmie w latach 1939–1940. Artykuł wpisuje się w swoisty cykl rozważań autora o funkcjonowaniu polskich attachatów wojskowych oraz rozpoznaniu regionu bałtyckiego przez polskie służby dyplomatyczne i wywiadowcze, tyle że analizę podjętą w niniejszym artykule sprowadzono do początkowego okresu po wybuchu II wojny światowej (Kołakowski, Landmann, 2017, Landmann, 2018; Landmann, 2017).

Należy podzielić pogląd wyrażony w piśmiennictwie, zgodnie z którym problematyka funkcjonowania polskiej marynarki wojennej po wybuchu konfliktu wojennego w 1939 roku była w historiografii traktowana minimalnie (Staniszewski, 2006). Tym bardziej uzasadnione wydaje się zawężenie badanej tematyki do początkowego okresu po pozbawieniu Polski niepodległości, czyli lat 1939–1940. Ujawniają one bowiem najważniejsze uwarunkowania, przedmioty zainteresowania oraz wyzwania w pracy polskiego attaché morskiego rezydującego przy Poselstwie RP w Sztokholmie. W szerszym kontekście wskazują natomiast na pojmowanie roli Szwecji w optyce polityki realizowanej przez rząd RP na uchodźstwie.

Analiza dokumentów opracowanych przez polskiego attaché morskiego przy Poselstwie RP w Sztokholmie (przy późniejszym udziale eksperta morskiego) pozwoli uzupełnić wiedzę historyczną na temat wybranych aspektów aktywności dyplomatycznej polskich władz emigracyjnych w związku z obecnością w Szwecji po wybuchu II wojny światowej. Jednocześnie należy stwierdzić, że struktura badanego materiału z Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (dalej: IPMS) obejmuje zespół pod nazwą Marynarka Wojenna w Wielkiej Bryta-

nii 1939–1947. W zespole tym znalazły się dwa podzespoły, w tym mający szczególne znaczenie w prowadzonych rozważaniach podzespół o nazwie Attaché Morski i Ekspert Morski w Sztokholmie. W tym ostatnim archiwalia pogrupowano kolejno w oparciu o:

- depesze szyfrowe wysyłane w latach 1940–1941 pomiędzy Poselstwem RP w Sztokholmie a przedstawicielami polskiego rządu emigracyjnego (rządu RP na uchodźstwie);
- raporty z lat 1940–1944 dotyczące okrętów podwodnych ORP „Sęp”, „Żbik” i „Ryś”;
- raporty i tłumaczenia analizowanej przez polskiego attaché morskiego i eksperta morskiego prasy szwedzkiej z lat 1940–1944;
- akta komisji powołanej do zbadania sprawy internowanych okrętów w latach 1942–1945 (z rozbiciem na dwa odrębne zespoły dokumentów oraz przy wskazaniu na brak zastosowania zgromadzonych tu materiałów do badań za lata 1939–1940).

Utworzenie i rozwój polskiej Marynarki Wojennej w okresie dwudziestolecia międzywojennego pozostały jednym z interesów narodowych. W archiwaliach zachowały się dokumenty wskazujące na priorytetowe potraktowanie tego zagadnienia już w 1919 roku w momencie umacniania się podstaw polskiej państwowości (Raport w sprawie konieczności tworzenia polskiej marynarki wojennej i handlowej z dnia 19 listopada 1919 roku; Zestawienie typów i liczby okrętów koniecznych do racjonalnego zapoczątkowania Polskiej Marynarki Wojennej z dnia 1 września 1919 roku).

W momencie wybuchu II wojny światowej doświadczenia rozwojowe Marynarki Wojennej w II RP zostały przerwane w związku z agresją Niemiec i Związku Sowieckiego. Udział polskich okrętów w wojnie obronnej 1939 roku stanowił zarazem ostatnią ważną część polskiego czynu zbrojnego wewnątrz kraju z racji kapitulacji obrońców Helu dnia 2 października 1939 roku. Niepowodzenie w obronie terytorium RP przyczyniło się do tego, że część z polskich okrętów zatopiono, by nie dostały się w ręce okupantów. Inne, w postaci ORP „Burza”, ORP „Błyskawica” oraz ORP „Grom”, wraz z załogami przedostały się do Wielkiej Brytanii w związku z realizacją operacji wycofania niszczycieli w ramach planu Peking. Ostatecznie do Wielkiej Brytanii przedostały się również ORP „Wilk” i ORP „Orzeł”, w ramach uzupełnienia pierwotnej wersji planu. Okręty podwodne ORP „Sęp”, „Ryś” oraz „Żbik” internowano natomiast w Szwecji (Nawrot, 2001; Romanowicz, 2012; Sawicki, 2011). Szwecja po wybuchu II wojny światowej stała się istotnym kierunkiem aktywności politycznej i dyplomatycznej polskiego rządu emigracyjnego.

Na potrzebę priorytetowego potraktowania problematyki internowania polskich okrętów podwodnych w Szwecji w planach rządu emigracyjnego powołał się już w sprawozdaniu za 1939 roku ówczesny komendant polskiego obozu dla żołnierzy

internowanych, zajmujący się sprawami wewnętrznymi, kmdr Władysław Salamon (Salamon, 1939).

Geneza aktywności polskiej dyplomacji w Szwecji po wybuchu II wojny światowej. Zadania polskiego attaché morskiego w Sztokholmie

Obecność polskich placówek dyplomatycznych i wywiadowczych w Szwecji i w pozostałych krajach nad Bałtykiem w końcu lat 30. XX stulecia była uwarunkowana aktywnością II RP w rozwijaniu relacji z państwami, strategicznego dla polskich interesów zagranicznych i bezpieczeństwa, regionu bałtyckiego. Problematyka rozwoju politycznych, gospodarczych i kulturalnych stosunków polsko-szwedzkich, zarówno w dwudziestoleciu międzywojennym, jak i w okresie II wojny światowej, została omówiona na gruncie piśmiennictwa naukowego (Czechowski, 2010; Dorniak, 1978; Jaworski, 2009a; Jaworski, 2001; Kliszewicz, 2000), co pozwala uzasadnić pominięcie charakterystyki takich stosunków w niniejszym artykule.

Równie istotnym aspektem było dążenie do rozwinięcia możliwości prowadzenia wywiadu morskiego, zwłaszcza ukierunkowanego przeciwko Związkowi Sowieckiemu. Jak zauważył R. Majzner (2016), ważnym przedmiotem aktywności polskich placówek była szansa prowadzenia obserwacji działań flot wojennych pozostałych państw bałtyckich. W szczególności monitorowania aktywności wojskowej flot Szwecji oraz Finlandii. W zakresie pomocniczym polskie placówki gwarantowały obserwację rozwoju stosunków politycznych i gospodarczych w tych państwach. W okresie II wojny światowej Sztokholm był dla stron ogólnoeuropejskiego konfliktu ważnym ośrodkiem aktywności politycznej, dyplomatycznej oraz propagandowej. Szwecja leżała w strefie tranzytowej między Związkiem Sowieckim a Europą Zachodnią, a jej neutralność stwarzała szansę na rozwój pokojowych stosunków z innymi państwami (Jaworski, 2009b).

Placówką reprezentującą polskie interesy narodowe na obszarze Szwecji oraz odpowiedzialną za podtrzymanie stosunków polsko-szwedzkich w dwudziestoleciu międzywojennym było Poselstwo Rzeczypospolitej Polskiej w Sztokholmie. Szwedzi mieli wyrażać zrozumienie wobec trudnego położenia Polaków na arenie międzynarodowej, umożliwiając rozwój stosunków dyplomatycznych polskiemu rządowi emigracyjnemu z rządem w Sztokholmie. Jednocześnie jednak manifestowana przez Szwedów polityka neutralności wyrażała się w wysiłkach zmierzających do tego, aby nie narazić się Niemcom i Sowietom w ramach wykazywania dużej ostrożności wobec politycznej oraz dyplomatycznej aktywności cudzoziemców w Szwecji. Placówka funkcjonowała nieprzerwanie w warunkach II wojny światowej, początkowo kierowana przez posła Gustawa Potworowskiego, zastąpionego w 1943 roku przez Henryka Sokolnickiego, który oficjalnie przyjął rangę chargé d'affaires. Ważne miejsce, zarówno w strukturze, jak i w działaniach placówki, zajmował Polski Komitet Pomo-

cy, utworzony do niesienia pomocy uchodźcom polskim w Szwecji. W grudniu 1943 roku w strukturze Poselstwa RP w Sztokholmie powstała Delegatura Polskiej Opieki Społecznej (Jaworski, 2005). Na jej czele stanął Maurycy Karniol (Bąkowski, 2011). Oprócz tego na terenie Szwecji funkcjonowała placówka limitrofowa Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego, kierowana przez kpt. Gustawa Firlę. Jej działalność wspierali, realizujący zadania informacyjne, polski attaché wojskowy, którym został mjr Feliks Brzeskwiński, oraz wprowadzony później attaché morski (Pepłoński, 2004).

Powstanie stanowiska attaché morskiego przy Poselstwie RP w Sztokholmie umotywowano potrzebą kontroli okrętów, a także sprawowania opieki nad polskimi marynarzami internowanymi w Szwecji na skutek okupacji terytorium Polski przez Niemcy i następnie Związek Sowiecki we wrześniu 1939 roku. Stanowisko attaché morskiego utworzono dnia 7 listopada 1939 roku, a więc stosunkowo szybko, nawet jeśli uwzględnić fakt, że Szwecja nie była w okresie dwudziestolecia międzywojennego priorytetowym kierunkiem polityki zagranicznej II RP. Od 17 grudnia 1939 roku funkcję attaché morskiego przy Poselstwie RP w szwedzkiej stolicy objął kmdr Tadeusz Podjazd-Morgenstern (Romanowicz, 2012). Narastające problemy codziennego bytowania żołnierzy Marynarki Wojennej II RP internowanych w obozie w Sztokholmie spowodowały wzrost znaczenia pracy polskiego attaché morskiego. Kolejna istotna zmiana personalna nastąpiła we wrześniu 1941 roku, gdy stanowisko polskiego attaché morskiego w Sztokholmie objął kmdr Eugeniusz Pławski. Funkcję tę pełnił aż do wiosny 1943 roku, kiedy do szwedzkiej stolicy wysłano, początkowo na stanowisko eksperta morskiego, kmdr. por. Mariana Wolbeka, który ostatecznie 7 kwietnia 1943 roku objął stanowisko attaché morskiego przy Poselstwie RP w Sztokholmie (Piekarski, 2014).

Aktywność polskiego attaché morskiego w Sztokholmie w reprezentowaniu interesów rządu RP na uchodźstwie. Zarys sytuacji politycznej w Szwecji

Analizę dziedzin zainteresowania oraz działań polskiego attaché morskiego i eksperta morskiego w Sztokholmie należy przeprowadzać w związku ze wskazaniem na treść korespondencji wysyłanej pomiędzy Poselstwem RP w Sztokholmie a innymi polskimi środowiskami emigracyjnymi znajdującymi się w kontakcie z rządem RP na uchodźstwie. Wśród tych środowisk kluczową rolę odgrywało Kierownictwo Marynarki Wojennej (KMW) oraz Ambasada RP w Londynie z funkcjonującym w jej strukturach attachatem morskim. Istotną rolę dla rozpatrywanego zagadnienia miała trójstronna korespondencja między polskim attaché morskim w Sztokholmie, szefem KMW oraz Naczelnym Wodzem Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Jeśli chodzi z kolei o wymianę informacji z polskim attaché morskim w Londynie, to od sierpnia 1939 roku stanowisko to pełnił kmdr. dypl. Tadeusz Stoklasa. Utrzymanie poten-

cjału Marynarki Wojennej RP w warunkach wojennych zależało od współpracy polsko-brytyjskiej. Znaczenie Ambasady RP w Londynie było w tych warunkach kluczowym elementem rozwoju wspomnianej współpracy (Skinder-Suchcitz, 1997). Korespondencja między polskim attaché morskim w Sztokholmie a pozostałymi środowiskami emigracyjnymi w dużej mierze dotyczyła sytuacji polskich okrętów podwodnych internowanych w Szwecji. Warto nadmienić, że pomimo internowania okręty podwodne RP podlegały formalnie władzom polskim na emigracji, reprezentowanym przez Kierownictwo Marynarki Wojennej (RP) (Biegański, 1990).

Zachowały się depesze szyfrowane z lat 1940–1941, w których uchwycono szereg zagadnień wpisujących się w aktywność polskiego attaché morskiego w Szwecji. W jednej z pierwszych, z dnia 4 stycznia 1940 roku, attaché morskiemu kmdr. Morgensternowi polecono znalezienie w Sztokholmie zaufanego przedsiębiorstwa, do którego KMW mogłoby przesłać pięć skrzynek z częściami zapasowymi do okrętu podwodnego ORP „Sęp” (Depesza szyfrowa nr 5). Jeszcze tego samego dnia kmdr Morgenstern udzielił odpowiedzi, w której wskazał, że wysłanie części zapasowych poprzez zaufaną firmę w Sztokholmie nie jest możliwe ze względu na brak możliwości zachowania tajemnicy transakcji (Depesza szyfrowa nr 9).

Warto nadmienić, że części zapasowe do okrętu podwodnego ORP „Sęp” zostały ostatecznie wysłane dnia 21 lutego 1940 roku przez przedsiębiorstwo Gerhard Hey London bezpośrednio na adres sztokholmskiego attachatu morskiego (Depesza szyfrowa nr 105). Transport części miał przejść drobiazgową kontrolę celną, wobec czego, w obawie przed dekonspiracją rzeczywistego celu przesyłki, polskiemu attaché morskiemu polecono, by przy odbiorze zadeklarować „części mechaniczne jako należące do motorówki straży granicznej Batory” (Depesza szyfrowa nr 108). Sam attaché morski opowiedział się jednak za przeadresowaniem przesyłki do firmy A.B. Industrir Avaror Stockholm Kungsgaten 66 jako przesyłki prywatnej, a nie adresowanej do polskiej placówki dyplomatycznej. Kmdr Morgenstern umotywował to następującym stanowiskiem: „dekonspiracja w obecnej sytuacji Szwecji wobec Niemiec może spowodować zaostrenie do zdjęcia załogi włącznie” (Depesza szyfrowa nr 117). Należy to interpretować w ten sposób, że obawiano się ewentualnych retorsji ze strony rządu szwedzkiego wobec polskiej załogi internowanych okrętów. Rozważano zatem bieżące naprawy uszkodzonych łodzi podwodnych w warunkach internowania i nieufności strony szwedzkiej w obawie przed ryzykiem ucieczki załóg z internowania.

W depeszy z dnia 17 stycznia 1940 roku szef KMW kadm. Jerzy Świrski zwrócił się do polskiego attaché morskiego w Sztokholmie z pytaniem, czy Szwedzi wypłacają uposażenie marynarzom trzech polskich internowanych okrętów podwodnych. Upoważnił jednocześnie kmdr. Morgensterna do pobrania 1 000 koron szwedzkich z funduszu Marynarki Wojennej celem zaliczki na uposażenie miesięczne (Depesza szyfrowa nr 37). W depeszy zwrotnej polski attaché morski na tak postawione pytanie, udzielił odpowiedzi twierdzącej, wskazując, że Szwedzi wypłacali uposażenie inter-

nowanym od 1 października 1939 roku (Depesza szyfrowa nr 42). W innej depeszy kierownik KMW rozstrzygnął zagadnienie ewentualnego, komentowanego w korespondencji, zmniejszenia stawek uposażenia dla internowanych załóg polskich okrętów podwodnych. Opowiedział się za utrzymaniem stawek ustalonych w październiku 1939 roku, ponieważ ewentualne ich zmniejszenie „wywoła depresję z powodu rodzin i pogorszy nastrój już trudny do podtrzymania” (Depesza szyfrowa nr 64). Trudności materialne załóg internowanych okrętów były ważną determinantą funkcjonowania żołnierzy polskich w Szwecji w obliczu braku możliwości przedostania się do Wielkiej Brytanii.

Polski attaché morski w Sztokholmie dnia 13 lutego 1940 roku przekazał kierownikowi KMW J. Świrskiemu oraz Naczelnemu Wodzowi Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, gen. Władysławowi Sikorskiemu, informacje o braku możliwości ewentualnej ucieczki ze Szwecji internowanych okrętów podwodnych RP w sytuacji panującej na początku 1940 roku (Depesza szyfrowa nr 74). Problematyka ewentualnej ucieczki internowanych okrętów podwodnych była zatem omawiana przez najwyższe władze polskiego rządu emigracyjnego i dyskutowana w środowisku KMW. Dnia 12 kwietnia 1940 roku polski attaché morski w Sztokholmie otrzymał kopię rozkazu Naczelnego Wodza gen. Sikorskiego, w którym zawarto wytyczne odnośnie do postępowania z internowanymi okrętami podwodnymi w przypadku dwóch różnych scenariuszy. Pierwszy przewidywał zgodę uzyskaną od Szwedów na wyjście okrętów na pełne morze. Poselstwo RP w Sztokholmie miało umożliwić połączenie się okrętów podwodnych z flotą angielską na Bałtyku lub przetrzymanie ich w portach szwedzkich do czasu, aż stanie się to możliwe. Drugi scenariusz zakładał zerwanie przez Szwedów jakichkolwiek stosunków dyplomatycznych z Polską lub poważne ryzyko przejęcia internowanych okrętów przez Niemców. Rozwiązaniem miało być zniszczenie okrętów celem zapobiegnięcia ich przejęciu przez nieprzyjaciela (Depesza szyfrowa nr 175).

Modyfikacją drugiego scenariusza było założenie, zgodnie z którym Szwedzi pokojowo zgodzą się na wypłynięcie polskich okrętów podwodnych na Morze Bałtyckie przy jednoczesnym poważnym zagrożeniu przejęcia tych okrętów albo portów szwedzkich przez Niemców. Zalecenia w takim przypadku opracowano w odrębnym dokumencie (Depesza szyfrowa nr 239). W razie agresji zbrojnej Niemiec na obszar Szwecji wariant polskich działań zakładał możliwość internowania okrętów podwodnych w Finlandii, a jeśli to okazałoby się niemożliwe – zniszczenie okrętów oraz umożliwienie załogom dostania się do Norwegii (Depesza szyfrowa nr 269).

Pozostałymi istotnymi zagadnieniami w korespondencji między polskim attaché morskim w Sztokholmie a wspomnianymi środowiskami emigracyjnymi pozostawało nadzorowanie współpracy rządu emigracyjnego ze szwedzkim koncernem zbrojeniowym Bofors, a także informowanie o przebiegu wojny morskiej prowadzonej z Niemcami przez aliantów przy wsparciu Polaków. W pierwszym przypadku attaché

morskiemu w Sztokholmie polecono zażądać od koncernu Bofors dostarczenia rysunków fabrykacyjnych amunicji kalibru 120 mm (Depesza szyfrowa nr 179). Attaché miał także ustalić, czy amunicja wydawana przez Szwedów marynarce holenderskiej jest identyczna z zadeklarowaną do wydania KMW. Było to spowodowane tym, że KMW zdecydowało się scedować na rzecz marynarki holenderskiej 1150 nabojev otrzymanych od Boforsa, w zamian otrzymując amunicję zakupioną od Boforsa przez Holendrów (Depesza szyfrowa nr 216). Obawiano się braku rzetelności strony szwedzkiej w realizowanym w ten sposób kontrakcie handlowym, polecając attaché morskiemu sprawdzenie faktycznych działań strony szwedzkiej.

W przypadku informowania o przebiegu wojny morskiej, prowadzonej z Niemcami przez aliantów przy wsparciu Polaków, korespondencja między attaché morskim a wymienionymi wcześniej polskimi władzami emigracyjnymi dotyczyła relacjonowania działań wojennych polskich niszczycieli. W depeszy z 18 kwietnia 1940 roku attaché morski przekazał do siedziby rządu emigracyjnego RP w Paryżu informację, z której wynikało, że ORP „Orzeł” zatopił niemiecki transportowiec płynący do Rio de Janeiro. Poleciał jednocześnie, by nie podawać do prasy wzmianki na ten temat, zanim nie zostanie opublikowana ona w prasie angielskiej (Depesza szyfrowa nr 199). Z kolei niszczyciel ORP „Błyskawica” 6 i 10 maja 1940 roku strącił dwa niemieckie samoloty typu Heinkel w walkach pod Narwikiem (Depesza szyfrowa nr 284). Dnia 25 maja 1940 roku niszczyciel ORP „Burza” zniszczył pod Calais 2 spośród 15 atakujących go niemieckich samolotów. W wyniku uszkodzeń dziobu załoga okrętu została zmuszona dotrzeć do brytyjskiego portu w Dover (Depesza szyfrowa nr 299). W depeszach obszernie relacjonowano także wypadki zatopienia przez Niemców w tych samych walkach, dnia 4 maja 1940 roku, niszczyciela ORP „Grom”. Informacje o zdarzeniu wymieniono w depeszach nr 241 i 243 z 4 maja, 245 z 5 maja, a także 253 i 254 z 8 maja. Zatopienie niszczyciela ORP „Grom” przez niemiecki bombowiec Heinkel He 111 stanowiło duże osłabienie Marynarki Wojennej RP, godząc zarazem w potencjał polsko-brytyjskiej współpracy w walce z Kriegsmarine w regionie Morza Północnego (Pawłowski, 1995).

Do zadań polskiego attaché morskiego w Sztokholmie, zgodnie z późniejszą instrukcją z 26 marca 1943 roku, należało sprawowanie kierownictwa nad internowanymi okrętami, ich oficerami i załogą, czyli dbanie o dobrobyt personelu, jego stan psychiczny, dyscyplinę wojskową, a także stan techniczny okrętów. Ponadto attaché morski dbał o przygotowanie do zapewnienia gotowości bojowej polskich okrętów internowanych w Szwecji, w razie gdyby zaistniała sytuacja włączenia się Szwecji do wojny po stronie aliantów. Kolejnym zadaniem było stałe monitorowanie nastrojów Szwedów na wypadek, gdyby chcieli oni usunąć załogę z polskich okrętów podwodnych i przejąć je w posiadanie. Ważnym zadaniem polskiego attaché morskiego w Sztokholmie było opracowanie możliwości ewakuacji personelu internowanych okrętów w sytuacji włączenia się Szwecji do wojny albo próby przejęcia w posiadanie

polskich okrętów. Attaché odpowiadał również za utrzymanie kontaktów z marynarką wojenną Szwecji (Svenska Marinen). Pod względem spraw polityczno-wojskowych polski attaché morski miał realizować precyzyjne wskazówki Szefa Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza i kierować do niego sprawozdania z osiągniętych celów. W instrukcji wskazano zarazem, że „działalność wywiadowcza nie wchodzi w zakres czynności eksperta morskiego z wyjątkiem pomagania kierownikom placówki w ocenianiu, porównywaniu i w tłumaczeniu otrzymywanych przez nie wiadomości” (Instrukcja dla komandora-porucznika Mariana Wolbeka).

Należy pamiętać, że co prawda zaprezentowane zadania eksperta morskiego, a następnie polskiego attaché morskiego w Sztokholmie, zostały precyzyjnie określone dopiero wiosną 1943 roku, ale nie oznacza to, że ich znaczenie nie uwidoczniło się w praktyce pracy attaché morskiego wcześniej, czyli już od grudnia 1939 roku. Polski attaché morski w Sztokholmie pełnił ponadto funkcje reprezentacyjne. Reprezentował Marynarkę Wojenną RP zarówno w wojnie obronnej z 1939 roku, jak i w późniejszym wsparciu aliantów na morzu. Prowadził również szczegółowe studia szwedzkiej marynarki wojennej (Svenska Marinen) i floty handlowej, zwłaszcza w związku z dostawami surowców realizowanymi ze Szwecji do Niemiec. W analizowanych latach w ramach przewidzianych obowiązków polski attaché morski w Sztokholmie utrzymywał również stały i ścisły kontakt służbowy z centralnymi władzami morskimi Szwecji (Majzner, 2013).

W kompetencjach polskiego attaché morskiego w Szwecji pozostawało również analizowanie bieżących wydarzeń politycznych w tym kraju, które mogłyby mieć wpływ na realizację interesów rządu RP na uchodźstwie. Wiosną 1940 roku polityka szwedzka stanowiła przejaw ciągłego lawirowania między Niemcami a aliantami, choć z przewagą w stronę utrzymywania poprawnych relacji na linii Sztokholm – Berlin. W przypadku polityki szwedzkiej wobec Polski, w ocenie polskiego attaché morskiego w Sztokholmie, należało w tym czasie pisać o następującej postawie: „W stosunku do Polski istnieje milcząca tolerancja. Niewątpliwie istniejąca dobra wola, a nawet może i życzliwość dla nas sięga do pewnych granic. O ile zaznacza się ona o możliwość niezadowolenia Niemców – zostaje w bardzo dyplomatycznych formach cofnięta” (Raport polskiego attaché morskiego w Sztokholmie do szefa KMW z dnia 24 marca 1940).

Poddając ocenie powyższe stanowisko, warto stwierdzić, że stan relacji szwedzko-niemieckich stanowił główną determinantę kształtowania relacji między Szwecją a rządem RP na uchodźstwie w pierwszej połowie 1940 roku. Należy pisać w tym przypadku o czynniku hamującym dynamikę stosunków Polski i Szwecji, a zarazem o szwedzkiej strategii uników wobec zabiegów dyplomatycznych strony polskiej. Jak zauważono w piśmiennictwie – negatywny z punktu widzenia interesów rządu RP na uchodźstwie – wpływ powyższego czynnika utrzymywał się co najmniej do stycznia 1942 roku i porażki wojsk niemieckich pod Moskwą, a bardziej wyraźnie

ujawnił się od lutego 1943 roku w związku z niekorzystnym dla Niemców rozstrzygnięciem wyniku bitwy stalingradzkiej (Jaworski, 2009a). W ocenie polskiego attaché morskiego w Sztokholmie próby złagodzenia szwedzkiego oportunizmu wobec Niemiec należało natomiast upatrywać przejściowo już od grudnia 1941 roku w związku z takimi wydarzeniami, jak przystąpienie Stanów Zjednoczonych do wojny, niepowodzenia niemieckie na froncie wschodnim i brytyjskimi sukcesami w Afryce Północnej. Odnotowano również przychylniejszy stosunek do polskiego rządu emigracyjnego i sprawy polskiej w prasie szwedzkiej (Raport polskiego attaché morskiego w Sztokholmie do szefa KMW z dnia 7 stycznia 1942 roku).

Należy jednocześnie zauważyć, że do wzmocnienia zainteresowania polskiego attaché morskiego sprawami politycznymi w Szwecji doszło wyraźnie po 1942 roku. Szczególnie duża liczba dokumentów została przygotowana za lata 1943 i 1944, czyli w latach wykraczających poza obszar badawczy sprecyzowany w niniejszym artykule. Analiza prasy szwedzkiej z 1940 roku, jak również przemian politycznych oraz wojсковych w tym kraju, miała mniejszy udział w strukturze badanych dokumentów.

Problemy organizacyjne i plany wykorzystania internowanych okrętów w ocenie strony polskiej

Internowanie polskich okrętów podwodnych w miejscowości Vaxholm blisko szwedzkiej stolicy nastąpiło wielu problemów organizacyjnych, które pozostawały w ciągłym rozpoznaniu polskiego attaché morskiego funkcjonującego przy Poselstwie RP w Sztokholmie. Zanim formalnie powołano kmdr. Morgensterna na stanowisko polskiego attaché wojskowego w Sztokholmie, mjr Feliks Brzeskiński dnia 13 grudnia 1939 roku sporządził kilkustronicowy raport adresowany do szefa KMW w Paryżu. W raporcie znalazły się informacje zarówno na temat stanu technicznego polskich okrętów, spraw personalnych, jak i ówczesnej sytuacji politycznej w Szwecji jako istotnego czynnika towarzyszącego internowaniu okrętów wraz z ich załogami.

Jeśli chodzi o stan techniczny okrętów, Szwedzi zgodzili się na wyremontowanie i konserwację kadłubów oraz mechanizmów okrętowych. Stan techniczny okrętów ORP „Żbik” i ORP „Rys” pozwalał przy tym, w ocenie twórcy raportu, na natychmiastowe wypłynięcie na Bałtyk celem przedostania się na Morze Północne. Większe uszkodzenia zanotowano w przypadku ORP „Sęp”. Podobną ocenę na temat stanu technicznego polskich okrętów podwodnych internowanych w Szwecji przedstawił Czesław Rudzki (1985), wskazując w szczególności na konsekwencje nieudanego ataku na niemiecki niszczyciel Z14 Friedrich Ihn w okresie wojny obronnej 1939 roku. W rezultacie starcia z nieprzyjacielem okręt ORP „Sęp” odniósł poważne uszkodzenia. Morale załóg internowanych okrętów oceniono jako bardzo dobre, co stwarzało korzystną sytuację do przeprowadzenia ewentualnej ucieczki z Vaxholm. Jedyne problemy personalne dopatrywano się w złym stanie psychicznym dowód-

ców ORP „Ryś”, kmdr. ppor. Aleksandra Grochowskiego, a także ORP „Sęp”, kmdr. ppor. Władysława Salamona.

Wreszcie, w aspekcie analizy sytuacji politycznej w Szwecji, twórca raportu zwrócił uwagę, że Szwedzi mieli zdecydowanie sprzeciwić się ewentualnemu wyjściu polskich okrętów na Bałtyk, a dodatkowym czynnikiem utrudniającym pertraktacje polsko-szwedzkie miała być negocjowana wówczas umowa handlowa między Szwecją a Niemcami. Należy ocenić, że stan relacji szwedzko-niemieckich po raz kolejny stanowił przejaw ograniczenia zbliżenia dyplomatycznego między Szwedami a rządem RP na uchodźstwie. W ocenie zaprezentowanej przez polskiego attaché wojskowego: „rząd szwedzki jest pod dużą presją Niemców i stara się uniknąć za wszelką cenę przysporzenia argumentów stronie przeciwnej. Wyjście okrętów stworzyłoby olbrzymie komplikacje, a zdaniem tutejszego attaché morskiego brytyjskiego mogłoby być nawet powodem do konfliktu zbrojnego między Niemcami a Szwecją” (Raport polskiego attaché morskiego w Sztokholmie do szefa KMW z dnia 13 grudnia 1939 roku).

W innej depeszy wyrażono stanowisko, zgodnie z którym „zgoda Szwedów na wyjście jest bardzo problematyczna, nawet pod pozorem walki z Rosją ze względu na obawę represji niemieckich” (Depesza szyfrowa polskiego attaché morskiego w Sztokholmie do szefa KMW z dnia 12 grudnia 1939 roku). Należy interpretować, że stan stosunków szwedzko-niemieckich istotnie rzutował na perspektywy działań polskich i, co za tym idzie, wpływał na położenie załóg internowanych okrętów. W grudniu 1939 roku niejasne były także ostateczne zamierzenia III Rzeszy wobec Szwecji, co powodowało dodatkowe problemy z punktu widzenia położenia internowanych okrętów polskich. Rząd RP na uchodźstwie nie mógł przyjąć jednoznacznego stanowiska na temat przyszłego położenia załóg internowanych w Szwecji w kolejnych miesiącach 1940 roku.

Szwedzki wywiad wojskowy w styczniu 1940 roku uwzględniał możliwość przyłączenia się Szwecji do państw alianckich na wypadek konieczności zbrojnej konfrontacji z Niemcami. Jako jeden z potencjalnych wariantów działań wojennych uwzględniano wykorzystanie polskich internowanych okrętów. Brak zdecydowanych działań Berlina wobec Sztokholmu skłaniał jednak dowództwo wywiadu i polityków szwedzkich do zachowania ścisłej postawy neutralności wobec konfliktu wojennego w celu braku narażania się Niemcom. Jednocześnie odczuwano szantaż niemiecki, którego przejawem była możliwość wykorzystania przez Berlin ewentualnej ucieczki polskich okrętów z Vaxholm jako pretekstu do rozpoczęcia konfliktu niemiecko-szwedzkiego pod pozorem, niedostatecznie dobrego pilnowania polskich okrętów przez Szwedów. Polski attaché morski ze źródeł angielskich, uzyskał jednocześnie informację, zgodnie z którą Anglicy spodziewali się w marcu 1940 roku ataku sowieckiego na północną Szwecję w celu zajęcia kopalni rudy oraz na północną Norwegię. Prognozowano także atak niemiecki na południową Szwecję celem zajęcia punktów przemysłu zbrojeniowego (Raport polskiego attaché morskiego w Sztokhol-

mie do szefa KMW z dnia 2 stycznia 1940 roku). Wartość takich informacji należy ocenić jednakże jako niską w związku z brakiem spełnienia się tych prognoz w praktyce przebiegu konfliktu wojennego wiosną 1940 roku.

Co więcej, instrumentalne plany wykorzystania polskich okrętów podwodnych w kampanii wojennej na Półwyspie Skandynawskim miała przedstawiać także Finlandia. Z wymiany informacji pomiędzy polskim attaché morskim w Sztokholmie oraz polskim attaché wojskowym w Helsingfors (dzisiejsze Helsinki) wynikało, że naczelny dowódca armii fińskiej i późniejszy prezydent Finlandii, Carl Gustaw Mannerheim, w grudniu 1939 roku wysunął propozycję współpracy polsko-fińskiej celem udzielenia pomocy Finom w walce z Sowietami w trakcie wojny zimowej. Jednym z punktów współpracy miało być współdziałanie polskich okrętów podwodnych internowanych w Szwecji z flotą fińską (Raport polskiego attaché morskiego w Sztokholmie do szefa KMW z dnia 2 stycznia 1940 roku).

Oczekiwania Finlandii co do możliwości wysłania polskich żołnierzy i floty wojennej pojawiły się zresztą wcześniej, bo już w grudniu 1939 roku, w związku z przychylnym dla Finów wystąpieniem polskiego delegata na forum Ligi Narodów (Telegram szyfrowy Poselstwa RP w Helsinkach z dnia 16 grudnia 1939 roku). Jedną ze szczegółowych propozycji było wysłanie polskich pilotów oraz mechaników internowanych także na Łotwie i Litwie, po dostarczeniu niezbędnych samolotów myśliwskich przez Wielką Brytanię. Kapitulacja Finlandii w wojnie zimowej przekreśliła dalsze możliwości działań politycznych i propagandowych rządu RP na uchodźstwie w szerszej rozumianej sprawie fińskiej (Batowski, 1981).

Należy ocenić, że również powyższy postulat miał nikłe szanse realizacji w praktyce w związku z omówionym wcześniej położeniem polskich okrętów internowanych w Szwecji oraz nastawieniem Szwedów tak do samego konfliktu wojennego, jak i zatrzymania polskich okrętów. Mimo tego polski rząd emigracyjny istotnie interesował się przebiegiem konfliktu fińsko-sowieckiego ze względu na wspólnotę losów obu narodów zagrożonych sowiecką ekspansją, położenie mniejszości polskiej w Finlandii, a także dyskutowane przez rząd RP na uchodźstwie z Finami perspektywy pomocy w walce ze Związkiem Sowieckim (Adamiak, 2012). Zainteresowaniu temu należy jednak przypisać bardziej znaczenie ideologiczne niż związane z możliwością trwałej współpracy wojskowej z Finami.

Powyższy wniosek można wysnuć w związku z istniejącym w piśmiennictwie przekonaniem, że dla samych Finów współpraca z Polską była istotnym elementem kształtowania bezpieczeństwa w układzie stosunków międzynarodowych końca dwudziestolecia międzywojennego i początku II wojny światowej. W fińskich kręgach politycznych i wojskowych pamiętano, już po wybuchu wojny, o wspólnocie interesów z Polską w związku z dyskutowanym jeszcze w latach 20. XX wieku sojuszem w postaci Związku Bałtyckiego (Czechowski, 2018).

Zachowane dokumenty pozwalają zrozumieć interesujące prognozy ze strony władz polskiego rządu emigracyjnego wobec sytuacji polskich okrętów internowanych w Szwecji. Prognozy te wynikały w dużej mierze z uwzględnienia raportów i analiz opracowanych i następnie przesłanych przez polskiego attaché morskiego w Sztokholmie. Mianowicie – w ocenie wskazanego dyplomaty – sytuacja z końca marca 1940 roku implikowała trzy realne scenariusze rozwiązania kwestii internowanych okrętów podwodnych. Pierwszym był scenariusz współdziałania okrętów z flotą szwedzką w razie ewentualnego konfliktu zbrojnego na Półwyspie Skandynawskim, w którym Szwecja miałaby wystąpić po stronie aliantów przeciwko Niemcom albo Związkowi Sowieckiemu. Druga opcja wiązała się z ucieczką okrętów do Wielkiej Brytanii, natomiast trzecia sprowadzała do zniszczenia okrętów i ucieczki załóg w razie braku możliwości bezpiecznej ewakuacji ze Szwecji w przypadku konfliktu szwedzko-niemieckiego bądź szwedzko-sowieckiego.

Pierwszy scenariusz był możliwy do realizacji w związku z propozycją samego attachatu morskiego, skierowaną do szefa gabinetu morskiego przy szwedzkim resorcie obrony narodowej. Odpowiedź Szwedów była jednak wymijająca z racji obawy narażenia się Niemcom i wątpliwości, czy ewentualna pozytywna odpowiedź na propozycję polską nie będzie godziła w neutralność państwa szwedzkiego. Drugi scenariusz, tj. związany z ucieczką okrętów do Wielkiej Brytanii, szacowano na przełomie marca i kwietnia 1940 roku jako najmniej prawdopodobny, mimo to attachat na polecenie rządu RP na uchodźstwie przygotował pewne przedsięwzięcia celem przygotowania się na realizację powyższego zamierzenia (Raport polskiego attaché morskiego w Sztokholmie do szefa KMW z dnia 27 marca 1940 roku).

Przygotowania obejmowały: zebranie map oraz informacji na temat wyjść z Vaxholm oraz przejścia okrętów przez pole minowe, zorganizowanie łączności z okrętami w razie realizacji planu ucieczki (w tym przygotowanie specjalnego szyfru w komunikacji), czy wymyślenie sposobów uspienia czujności Szwedów pilnujących okrętów w porcie oraz dostarczenia ropy w czasie transportu na Bałtyku. Zamówiono również potajemnie części zamiennie zabrane przez Szwedów w celu uniemożliwienia Polakom ucieczki w momencie internowania okrętów. Warto nadmienić, że małe prawdopodobieństwo realizacji tego scenariusza wiązało się nie tylko z nieprzychylnością strony szwedzkiej, ale również z oczekiwaniami aliantów, aby polskie okręty pozostały w Szwecji na wypadek konieczności realizowania dodatkowych wspólnych działań na Bałtyku (Raport polskiego attaché morskiego w Sztokholmie do szefa KMW z dnia 27 marca 1940 roku). Powyższe stanowisko brytyjskie, nieprzychylnie odpięnięciu polskich okrętów podwodnych ze Szwecji, zostało poparte w oficjalnym stanowisku Admiralicji, czyli dowództwa Królewskiej Marynarki Wojennej (Raport Członka Komitetu Wykonawczego Najwyższej Rady Wojennej Międzysojusznicej z dnia 25 kwietnia 1940 roku).

Wreszcie, w analizowanym raporcie polskiego attaché morskiego w Sztokholmie do szefa KMW z 27 marca 1940 roku rozważano możliwość zniszczenia polskich okrętów podwodnych, co motywowano zdobyciem przez polski wywiad wojskowy informacji, z której wynikało, że Niemcy zażądały od Szwecji natychmiastowego wydania okrętów z racji zakończenia wojny niemiecko-polskiej i objęcia obszaru polskiego protektoratem niemieckim. W rzeczywistości jednak dyplomacja niemiecka łatwo zrezygnowała z tego postulatu w zamian za zapis w umowie handlowej, gwarantujący Berlinowi dodatkowe koncesje gospodarcze. W ocenie strony polskiej istniało zagrożenie, że w nieodległej przyszłości Niemcy ponownie wystąpią z analogicznym postulatem, być może dążąc do faktycznego przejścia internowanych okrętów polskich. W związku z powyższym przygotowano materiały wybuchowe, które w obliczu narastającego zagrożenia zamierzano umieścić na okrętach w tajemnicy przed Szwedami. Zniszczenie okrętów planowano jako konieczne jedynie wówczas, gdy plan ucieczki nie byłby możliwy do realizacji w przypadku próby spełnienia przez Szwedów żądań niemieckich (Raport polskiego attaché morskiego w Sztokholmie do szefa KMW z dnia 27 marca 1940 roku). Wydaje się, że żądania niemieckie stanowiły w ówczesnej sytuacji międzynarodowej raczej przejaw szantażu dyplomatycznego Berlina na Sztokholm niż realne zamierzenie niemieckie co do wniknięcia się w wojnę ze Szwecją.

Wydarzenia po 9 kwietnia 1940 roku i agresji hitlerowskiej na Danię i Norwegię istotnie wpłynęły na gotowość Szwecji do ewentualnego konfliktu z Niemcami. Szwedzi zdecydowali się na zmianę bazy internowania polskich okrętów podwodnych oraz ponowne ich uzbrojenie. Brak zdecydowanych działań niemieckich wobec Szwecji sprawił, że okręty ponownie rozbrojono, a strona polska zrezygnowała z planu ucieczki ze Szwecji. Postawa neutralności Szwecji pozostała niezagrożona do końca wojny, co istotnie determinowało stan i perspektywy dalszego funkcjonowania polskich okrętów w kolejnych latach. Powrót okrętów do Polski dokonał się już w warunkach pokojowych – opuściły one Sztokholm dnia 21 października 1945 roku, by trzy dni później zawinąć do portu w Gdyni (Staniszewski, 2006). Okres internowania w Szwecji pozostawał jednakże szczególnie interesującym faktem historycznym, jeśli chodzi o treści wymieniane w korespondencji między rządem RP na uchodźstwie a attaché morskim w Sztokholmie.

Podsumowanie

Przedstawione argumenty pozwalają stwierdzić, że lata 1939–1940 cechowała niezwykła dynamika w zainteresowaniu się przez rząd RP na uchodźstwie sprawami szwedzkimi. Powołanie attaché morskiego przy Poselstwie RP w Sztokholmie było przejawem wzmocnienia rangi tych spraw z punktu widzenia polskich interesów dyplomatycznych i związanych z bezpieczeństwem w warunkach rozwoju struktur pol-

skiego rządu emigracyjnego. Bałtycki kierunek polityki zagranicznej i działań dyplomatycznych, w tym ukierunkowany na Szwecję, nie został przez stronę polską porzucony mimo wybuchu II wojny światowej.

Internowanie w Szwecji polskich okrętów podwodnych „Sęp”, „Ryś” i „Żbik” uzasadniało konieczność przedsięwzięcia dokładniejszych działań przez dyplomację polską w Szwecji. Problemy organizacyjne i plany wykorzystania okrętów podwodnych stwarzały zagrożenie dla interesów bezpieczeństwa, manifestowanych przez polski rząd emigracyjny w korespondencji z attaché morskim przy Poselstwie RP w Sztokholmie. W dokumentach zachowano ponadto relacje na temat analiz sytuacji politycznej oraz międzynarodowej w związku z postawą zajmowaną przez Szwecję na arenie II wojny światowej. Szczególnie niekorzystnie, z punktu widzenia polskiej racji stanu i interesów dyplomatycznych rządu RP na uchodźstwie, przedstawiała się uległość Szwedów wobec polityki niemieckiej, nawet mimo formalnego zachowania przez Szwecję neutralności przez całą wojnę.

Konkludując, należy wzmiankować, że w ostatnim czasie, w związku z ustaleniami P. Wawrzeniuka (2020), opublikowano również spojrzenie strony szwedzkiej na problematykę internowania polskich okrętów podwodnych i uwarunkowania życia polskich żołnierzy w Szwecji w początkowym okresie II wojny światowej. W swej publikacji Wawrzeniuk zauważył, że korespondencja między polskim attaché morskim przy Poselstwie RP w Sztokholmie a środowiskami emigracyjnymi będącymi w stałym kontakcie z polskim rządem emigracyjnym, obejmująca omówione raporty i sprawozdania, cechowała się w dużej mierze podatnością na wpływ polskich idei oraz trosk narodowych. Wskazane dokumenty odzwierciedlały przede wszystkim polskie spojrzenie na problematykę geopolitycznej roli Szwecji i wojny prowadzonej przez aliantów na morzu w latach 1939–1940. W korespondencji często brakowało uwzględnienia szerszej perspektywy, oderwanej od kreowanych jeszcze przez II RP w latach 20. i 30. XX stulecia, romantycznej i nieco oderwanej od ówczesnych realiów geopolitycznych, idei Międzymorza. Powyższy wniosek może stanowić uzupełnienie dla przedstawionych argumentów, z których wynika jednak istotna rola polskiego attaché morskiego przy Poselstwie RP w Sztokholmie w kontekście realizacji polskich interesów dyplomatycznych po internowaniu polskich okrętów podwodnych w Szwecji.

ŹRÓDŁA

Opracowania

1. Adamiak, M. (2012). Rząd RP na uchodźstwie wobec wojny sowiecko-fińskiej (1939–1940). *Echa Przeszłości*, 13, 310.
2. Batowski, H. (1981). *Rok 1940 w dyplomacji europejskiej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

3. Bąkowski, A. (2011). Adwokat Maurycy Karniol w świetle wspomnień i publikacji historycznych. *Palestra*, 56(11–12), 238.
4. Biegański, W. (1990). *Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie 1939–1945*. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza.
5. Czechowski, J. (2018). Fińsko-radzieckie stosunki polityczne w latach 1917–1939 (do wojny zimowej) z perspektywy polskiej. *Scripta Historica*, 24, 233.
6. Czechowski, J. (2010). Polsko-szwedzkie relacje ekonomiczne w latach trzydziestych XX wieku w świetle polskich akt i opracowań. *Słupskie Studia Historyczne*, 16, 103–116.
7. Dorniak, J. (1978). *Stosunki polsko-szwedzkie w latach 1944–1974*. Słupsk: WSP.
8. Jaworski, P. (2009a). *Marzyciele i oportuniści. Stosunki polsko-szwedzkie w latach 1939–1945*. Warszawa: IPN.
9. Jaworski, P. (2001). *Polska niepodległa wobec Skandynawii 1918–1939*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
10. Jaworski, P. (2009b). Rok 1939 z perspektywy Sztokholmu – przegląd badań historyków szwedzkich. *Dzieje Najnowsze*, 3, 183–192.
11. Jaworski, P. (2005). Związek Patriotów Polskich w Szwecji (1943–1947). *Pamięć i Sprawiedliwość*, 4(1), 255.
12. Kliszewicz, L. (2000). *Baza w Sztokholmie*. Londyn – Warszawa: Adiutor.
13. Kołakowski, P., Landmann, T. (2017). Rola i znaczenie attachatów wojskowych w systemie bezpieczeństwa II RP na przykładzie attachatu wojskowego w Bukareszcie. Zarys problematyki. W: M. Kopczewski, D. Sienkiewicz (red.), *Edukacja warunkiem bezpieczeństwa w XXI w. Bezpieczeństwo publiczne wczoraj i dziś (624–642)*. Koszalin: CSSP.
14. Landmann, T. (2018). Attachaty wojskowe w systemie bezpieczeństwa II RP na przykładzie attachatu wojskowego w Belgradzie. *Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa*, 1, 95–108.
15. Landmann, T. (2017). Rozpoznanie państw Regionu Bałtyckiego przez Oddział II SG WP i jego znaczenie dla bezpieczeństwa II RP. *Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa*, 3, 35–48.
16. Majzner, R. (2013). Obowiązki i zadania attachés morskich II RP w świetle instrukcji ogólnych i szczegółowych. W: T. Dubicki (red.), *Wywiad wojskowy i kontrwywiad II RP*, t. 3 (60–82). Warszawa: LTW.
17. Majzner, R. (2016). Wywiad morski II Rzeczypospolitej (1918–1939). Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. *Zeszyty Historyczne*, 15, 116. DOI: 10.16926/zh.2016.15.12.
18. Nawrot, D. (2001). Internowanie i rehabilitacja załóg polskich okrętów podwodnych w Szwecji w latach II wojny światowej. *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, 2, 9–40.
19. Pawłowski, E. (1995). *Wojsko Polskie w II wojnie światowej*. Warszawa: Bellona.
20. Peplowski, A. (2004). Działalność Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza na terenie Skandynawii i państw bałtyckich w czasie II wojny światowej. *Słupskie Studia Historyczne*, 11, 121–129.
21. Piekarski, S. (2014). Działalność artystyczno-rekreacyjna w obozach internowania marynarzy polskich w Szwecji 1939–1945. *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, 15(1), 212.
22. Romanowicz, J. (2012). Organizacja Polskiej Marynarki Wojennej we Francji i w Wielkiej Brytanii w latach 1939–1947. *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, 13(2), 75–94.
23. Rudzki, Cz. (1985). *Polskie okręty podwodne 1926–1969*. Warszawa: Wydawnictwo MON.
24. Sawicki, J.K. (red.) (2011). *Kadry morskie Rzeczypospolitej*, t. 5. Gdynia: AMW – Polskie Towarzystwo Nautologiczne.
25. Skinder-Suchcitz, T. (1997). *Rok 1939. Polsko-brytyjska polityka morska*. Warszawa: Adiutor.
26. Staniszewski, A. (2006). Na bocznym torze wojny, czyli sześć lat internowania polskich okrętów podwodnych w Szwecji. *Historia i Polityka*, 5, 43–69. DOI: 10.12775/hip.2006.008.

27. Wawrzyniak, P. (2020). *Med polska ögon. Försvarsförmåga och hotbilder kring Östersjön i polsk militärrapportering 1919–1939*. Lund: Nordic Academic Press.

Źródła archiwalne

1. Depesza szyfrowa nr 5 z dnia 4 stycznia 1940 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/1.
2. Depesza szyfrowa nr 9 z dnia 4 stycznia 1940 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/1.
3. Depesza szyfrowa nr 37 z dnia 17 stycznia 1940 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/1.
4. Depesza szyfrowa nr 42 z dnia 19 stycznia 1940 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/1.
5. Depesza szyfrowa nr 64 z dnia 1 lutego 1940 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/1.
6. Depesza szyfrowa nr 74 z dnia 13 lutego 1940 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/1.
7. Depesza szyfrowa nr 105 z dnia 26 lutego 1940 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/1.
8. Depesza szyfrowa nr 108 z dnia 26 lutego 1940 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/1.
9. Depesza szyfrowa nr 117 z dnia 29 lutego 1940 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/1.
10. Depesza szyfrowa nr 175 z dnia 12 kwietnia 1940 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/1.
11. Depesza szyfrowa nr 179 z dnia 12 kwietnia 1940 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/1.
12. Depesza szyfrowa nr 199 z dnia 18 kwietnia 1940 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/1.
13. Depesza szyfrowa nr 216 z dnia 25 kwietnia 1940 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/1.
14. Depesza szyfrowa nr 239 z dnia 4 maja 1940 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/1.
15. Depesza szyfrowa nr 269 z dnia 15 maja 1940 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/1.
16. Depesza szyfrowa nr 284 z dnia 20 maja 1940 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/1.
17. Depesza szyfrowa nr 299 z dnia 25 maja 1940 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/1.
18. Depesza szyfrowa polskiego attaché morskiego w Sztokholmie do szefa KMW z dnia 12 grudnia 1939 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/3.
19. Instrukcja dla komandora-porucznika Mariana Wolbeka, eksperta morskiego przy Poselstwie RP w Sztokholmie z dnia 26 marca 1943 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/2.
20. Raport Członka Komitetu Wykonawczego Najwyższej Rady Wojennej Międzysojusznicy, pułk. dypl., Leona Mitkiewicza do Szefa KMW do Szefa KMW z dnia 25 kwietnia 1940 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/3.
21. Raport polskiego attaché morskiego w Sztokholmie do szefa KMW z dnia 13 grudnia 1939 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/3.
22. Raport polskiego attaché morskiego w Sztokholmie do szefa KMW z dnia 2 stycznia 1940 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/3.
23. Raport polskiego attaché morskiego w Sztokholmie do szefa KMW z dnia 24 marca 1940 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/2.
24. Raport polskiego attaché morskiego w Sztokholmie do szefa KMW z dnia 27 marca 1940 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/3.
25. Raport polskiego attaché morskiego w Sztokholmie do szefa KMW z dnia 7 stycznia 1942 roku, IPMS, sygn. MAR.A.V. 9/2.
26. Raport w sprawie konieczności tworzenia polskiej marynarki wojennej i handlowej z dnia 19 listopada 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/6 (listopad 1919-styczeń 1920).
27. Salamon, W. (1939). Sprawozdanie grupy okrętów podwodnych internowanych w Szwecji za rok 1939, IPMS, MAR. A.V. 31.
28. Telegram szyfrowy Poselstwa RP w Helsinkach z dnia 16 grudnia 1939 roku, AAN, Instytut Hoovera, MSZ, sygn. 253.
29. Zestawienie typów i liczby okrętów koniecznych do racjonalnego zapoczątkowania Polskiej Marynarki Wojennej z dnia 1 września 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/20 (wrzesień–listopad 1919).